



Ekrem Buğra
Ekinci

Prof. Dr., Marmara
Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Padişah “Kadı”yı Tayin Eder Ama İşine Karışamazdı

Osmanlı İmparatorluğu’nda mahkemelerin reisi olan kadı aynı zamanda beledî işlerden de mesuldü. Kadıları tayin etme hakkı padişahıydı. Ancak o bile kadıların işine müdahale edemez; emir veremezdi.

Osmanlı Devleti, Osman Gazi’nin, Dursun Fakih’i Karacahisar’a kadı tayin etmesiyle kuruldu. Kadı tayin etmek istiklâl alâmetidir. Bundan sonra yeni fethedilen beldelere kadılar tayin edildi. Sultan Murad zamanında Bursa kadısı, kazasker unvanıyla adliye teşkilatının başı oldu. Sultan Fatih zamanında sayısı ikiye çıkarıldı. Rumeli’deki kadılar Rumeli kazaskeri; Anadolu ve Arabistan’dakiler Anadolu kazaskeri tarafın-

dan seçilir; padişahın tasvibiyle tayin edilirdi. Kanuni Sultan Süleyman’dan sonra pozisyonu güçlenen şeyhülislam, kadıların tayinini de eline aldı. Din ve fen bilgilerinin okutulduğu medreselerin yüksek kısmından mezun olan genç, kadı olmak istiyorsa, kazaskerin yanında mülâzemet (staja) başlar; staj bitip müsait bir kadılık boşalınca tayin edilir, eline de padişah tuğrasını taşıyan bir berat verilirdi.

Kazâ (yargı) işine bakan mânâsına ‘kadı’ tabiri İslamiyet’in başından beri mevcuttur. Osmanlılarda kadıya, “molâ” veya “naib” de denilmiştir. Hâkim (hüküm veren) tabiri ise Tanzimat’tan sonra yeni kurulan mahkemelerin reisleri için kullanılmıştır.

Kadılık müddeti 2 senedir. Herkesin gitmek istediği Mekke, Medine gibi kadılıklarda bu müddet 1 seneye iner. Kadıların halk ile içli dışlı olması istenmez; hem de herkeşe sıra gelmesi düşünülürdü. Süre bitince, kadı İstanbul’a döner, yeni bir yere tayinini beklerdi. Bu arada teorik bilgisini geliştirir, isterse medreselerde ders verebilirdi. Mevleviyetler (yüksek kadılıklar) için ise ruus (hukuk doktorası) şartı aranırdı.

Mecelle der ki: “Hâkim, hakim (hikmet sahibi), fehîm (anlayışlı), müstekîm (doğru yolda), emîn, mekîn (oturaklı), metîn (sağlam); mesâil-i fihkiyyeye ve usûl-i muhakemeye vâkıf (hukuk ve usul kâidelerini bilen) ve deâvi-yi vâkıyayı onlara tatbikan fasl ve hasma (dâvâyı bunlara göre çözebilecek); ayrıca temyiz-i tâtme muktedir (tam ehliyetli) olmalıdır.”

Kadı, herkesin her türlü davasına bakardı. Salahiyetli kadı, davalının ikâmetgâhı kadısıdır. Ceza davalarında suçun işlendiği, gayrimenkul davalarında gayrimenkulün bulunduğu yer kadısı davaya bakardı. Taraflar





bir araya gelmeden dava başlamazdı. Kadının hüküm verdiği yere, meclis-i şer' (şeriat meclisi) denirdi. Hüküm verilen yer mânâsına gelen mahkeme demek, sonradan âdet olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman Kanunnâmesindeki bir madde dikkat çekicidir: "Cinayetler karşılığında verilecek cezalar bakımından, sipahi ve halk, şerefli ve aşağı kimseler müşterekdir. Bunlardan her kim bu suçlardan birisini işlerse, karşılığında tayin olunan cezayı alır." Bu ibare, kanun önünde sınıf ve mevki farkı gözetilmeksizin fertlerin eşitliği prensibinin Fransız İhtilâlî'nden çok evvel Osmanlı Devleti'nde mevcut olduğunu göstermektedir.

Osmanlı kadıları Türk menşelidir; çoğu ilmiye ailelerindedir. Hep eşit statüdedirler, aralarında hiyerarşi yoktur. Yani eyâlet kadısı sancak kadısının, sancak kadısı da kazâ kadısının amiri değildir. Padişah kadıları tayin etmeye salahiyyetdar olmakla beraber, onların işlerine müdahale edemez, emir veremezdi. Kadılar Hanefî mezhebine göre karar verirdi. Molla Hüsrev'in *Dürer* ve Halebî'nin *Mülteka* kitapları kadınların el kitabı, Osmanlı kanunudur. İcab ederse müftüyle istişare edebilirdi. Rumeli ve Anadolu dışında yaşayan ve Hanefî mezhebinden olmayanlar, aile hukukuna dair davalarda isterlerse kendi mezheplerinden naib (vekil) davaya bakar; bunun verdiği hükmü kadı imzalardı.

Taraflar hangi din ve mezhepten olursa olsun davasına kadı bakardı. Gayrimüslimler ise aile hukukuna dair davalarını, kendi rahiplerinin vazife yaptığı cemaat mahkemelerine götürebilirdi. Adalet dağıtmak farz-ı kifâye cinsinden bir ibadet olarak görüldüğü için ilk zaman kadıları maaş almaz, fahrî çalışırdı. Yıldırım Bayezid zamanında mahkeme harçları kadı ve yardımcılara tahsis edildi. Dava sayısı, dolayısıyla hâsılatı yüksek olan mahkeme, rütbece de yüksekti. Tanzimat'tan sonra kadılara maaş verilmeye başlandı.

Mahkeme binası yoktu. Kadılar evde, câmide, hatta çarşıda davalara bakabilirdi. Meselâ İstanbul Kadısı Edirnekapıda oturuyorsa "İstanbul Mahkemesi" buradaydı. Ertesi sene kadı Ayasofya'ya taşınsa veya yeni bir kadı tayin edilse ve evi de Ayasofya'da olsa, İstanbul Mahkemesi artık burası olurdu.

Tanzimat'tan sonra kadılar hükümet konaklarında vazife yapmaya başladılar. Yeniçeri Ağası'nın bugün Süleymaniye'de İstanbul Müftülüğü olan dairesi, 1827'de İstanbul kadısına tahsis edildi.

Tek celsede iş biter

Davalar ve mevzuat karmaşık değildi. İcab ederse keşfe gidilir veya bilirkişiye sorulurdu. Yine de iki celse süren dava nadirdi. Kadı mahkemelerinin bu ciheti dünyaca meşhurdu. Fransız diplomat d'Ohsson, "İki veya üç celse (oturum)



LODOS TATİLİ BİLE VARDI!

Kadı, mahkemede taraflara eşit muamele ederdi. Onlardan hediye kabul edemez, ziyafetlerine gidemez, dava esnasında başkalarının anlamadığı dilde konuşamaz, kaş-göz işareti yapamaz, taraflardan biriyle yalnız kalamazdı. Yakınının lehine, hasminin aleyhine hüküm veremezdi. Anlayış kudretini azaltan korku, hiddet, açlık ve susuzluk hallerinde, hatta lodosta davaya bakamazdı. Kaba, sinirli, inatçı ve kibirli davranamazdı. Maaşı varsa, ticaret yapamaz; mahkemede kimseyle şakalaşamaz, dava bitmeden taraflardan biriyle yalnız kalamazdı.

Mahkemelerde, âdil karar verildiğini ve aleniyeti tespit maksadıyla "Şühûdü'l-Hâl" adında en az iki kişi hazır bulunurdu. Kadı, verdiği kararı sicil defterine işlerdi. Kadıların maaşını bizzat verdiği kâtipleri ve davanın nizamını temin eden mübaşirleri vardı.

Büyük yerlerde kadıların nâib adında yardımcıları vardı. Bâb nâibi, mahkemede tahkikat ve sorgulamalara bakardı. Kapan nâibi iç gümrükleri, yani şehre gıda gelişini; ayak nâibi ise çarşı pazarı kontrol ederdi. Gece nâibi, nöbetçi hâkimdi. Kadı bazen tayin edildiği yere gidemez, yerine bir vekil hâkim (naib) gönderirdi.

İlk zamanlar kadılar devamlı çalışırdı. Sonraları adli işlere haftanın muayyen günleri tahsis edilmiştir. Bayramlarda, Ramazan ayında veya Hac mevsiminde adli tatil olurdu.

nâdirdir. Ekseri dâvâlar bir celsede hükme bağlanır" derken, İngiliz diplomat Ricaut da, "En mühim dâvâlar bir saat içinde hükme bağlanır. Hüküm derhal infaz edilir. Avrupâda olduğu gibi hükmü geciktirecek oyunlardan hiçbiri tatbik edilmez" der.

Kadı, kendisine gelen hüküm ve fermanlar ile bunlara verilen cevapları ve gördüğü davalara dair hükümleri sicil defterine kaydederdi. Taraflar isterse hükmün bir nüshasını kendilerine verirdi. Bu siciller, İslam-Osmanlı sosyal tarihine ait kıymetli vesikalardır.

Karar verince, polis vazifesi yapan subaşıya hüküm icra ve infaz ettirilirdi. Eğer bedenî ceza varsa, padişah tasdik etmeden yerine getirilmezdi. Kadı kararlarına itirazı olanlar, Divan-ı Hümayun'a müracaat edebilirdi. Kazaskerler bu hükümleri kontrol ederdi. Kadı, eğer adalete aykırı hareket etmişse, töhmet altında kalmışsa üzerine müfettiş gönderilir; suçlu bulunursa padişah tarafından azlolunabilir, gerekirse cezalandırılırdı. Verdiği zarar da tazmin ettirilirdi.

Kadının tek vazifesi dava dinlemek değildi. Aynı zamanda bulunduğu yerin mülki âmiri (kaymakamı) ve belediye reisiydi. Yetim, vakıf ve müflislerin mallarına; çarşı-pazardaki fiyatlara nezâret ederdi. Kimsesiz kızları evlendirir; vekâlet, vakıf, nikâh gibi akidleri noter gibi tescil eder, şehrin temizliğini de kontrol ederdi. Camilere imam ve hatip tayin ederdi. Harp esnasında kadıların işi artardı. Ordunun geçeceği yerdeki işlere, yollara, köprülere, menzillere ve zahire ambarlarına onlar nezaret ederdi.

Kalpazanlığı ve dilenciligi önler; paranın alım gücünü korurdu. Su işlerini, esnafı, fuhuş, içki, kumar yasağını, sağlık işlerini, kaldırımların tamirini, hırsızlık ve yangına karşı tedbirleri, amele ücretlerini, resmî fiyat haddi olan narhı, nakil vasıtalarını, bina inşaatlarını, esnafa mal dağıtımını, mahallelerde kefilsiz kimsenin oturmasını teftiş ederdi.

Devlet imalâthânesinden başka yerde silah yapılmaması, şehre gelen gemi ve kayıkların muayyen limanlardan başka yerlere yanaştırılmaması, ihracı yasak olan barut gibi eşyanın memleket dışına çıkarılmasının engellenmesi, halkın sıkıntı çekmemesi için bazı gıda maddelerinin depolanması hep kadının vazifesidir. Kadı, bunların bir kısmını doğrudan doğruya kendisi görür yahut nâiplerine (yardımcılarına) gördürürdü.